

Edició

Triangle Postals, SL
Pere Tudurí, 8
07710 Sant Lluís, Menorca
Tél. +34 971 15 04 51
www.triangle.cat
triangle@triangle.cat

Fotografies

© Laurence Toussaint

Text

© Frédérique Mahieu

Coordinació

Laetitia Sauleau Lara
Anna M. Bagur

Direcció d'art

Ricard Pla

Disseny

Joan Colomer

English translation
Mark Waudby

Impressió

Litografia Rosés
Imprès a Barcelona

Dipòsit legal

Me-836-2018

ISBN

978-84-8478-835-5

Amb la col·laboració de:

LITHICA

Menorca, paisatge de pedra seca

Fotografies **Laurence Toussaint** Textos **Frédérique Mahieu**

TRIANGLE▼BOOKS

Arquitectura sense arquitectes

El paisatge de Menorca està parcel·lat per una densa xarxa de murs de pedra seca perfectament integrada a l'entorn. És un paisatge humanitzat, modificat al llarg del temps per una activitat humana que ha sabut respectar l'harmonia de la natura.

Aquest murs reben el nom de paret seca perquè es construeixen segons la tècnica de la pedra en sec, que consisteix d'apilar hàbilment pedres irregulars sense utilitzar cap tipus de morter. Són el resultat d'una obra col·lectiva anònima i d'uns coneixements compartits durant segles sense normes escrites.

La seva presència recorda una etapa de la història en què la riquesa d'un poble depenia de l'agricultura. En aquella època, quan el temps no comptava, qualsevol esforç per millorar la productivitat de la terra estava justificat i l'absència de mitjans tècnics se suplia per l'enginy i l'aprofitament òptim dels recursos naturals.

Quan el camp va perdre protagonisme les parets van quedar com a mostres del passat i van deixar de causar interès. Es van anar confonent amb el paisatge, tan integrades en l'entorn que sembla que hagin estat allà des de sempre i per sempre, però avui dia la falta de manteniment amenaça la seva existència.

Afortunadament el gran valor patrimonial d'aquestes modestes obres que alguns denominen arquitectura sense arquitectes, comença a ser reconegut.

A través de milers de mans

Les parets de pedra seca provoquen, sens dubte, una fascinació que no s'explica únicament pel seu aspecte pintoresc. Semblen carregades de sentit, fan la sensació de tenir la capacitat de desvetllar algun misteri, potser perquè cadascuna de les seves incomptables pedres, en algun moment, va estar en contacte amb la mà de l'home.

A través d'elles percebem la veu d'altres temps i la força de les tradicions antigues. Les històries amagades als seus forats ens conviden al somni i desperten la fantasia. A través d'elles milers de mans ens revelen els secrets d'una societat desapareguda, i ens recorden una manera de viure i de treballar, un coneixement admirable, un vocabulari saborós i un amor profund per la terra.

Les parets són un llegat preciós dels pobladors del passat. A totes les èpoques, les persones s'han sentit atretes per les pedres

i les ha treballades amb una passió que les transforma en art. Els paredadors de Menorca són artistes que han convertit en jardí una terra salvatge.

L'art de construir parets de pedra seca no ha desaparegut a Menorca com ho ha fet en altres llocs. Encara hi queden professionals actius coneixedors de les regles tradicionals transmeses de generació en generació, però ha arribat l'hora de reflexionar sobre el seu futur. Reconèixer l'ofici del paredador ajuda a apreciar i preservar el paisatge de l'illa i de moltes regions del món. Perquè la pedra seca no es converteixi en una relíquia del passat s'ha de tractar com un patrimoni viu.

L'ànima d'una illa

El paisatge de Menorca no es pot imaginar sense les parets de pedra seca. Sense aquest infinit entramat de pedres l'illa seria irreconeixible i perdria l'element més emblemàtic de la seva identitat. Les innumerables obres de pedra seca disseminades per tot el territori, i especialment l'extraordinària concentració de refugis a l'entorn de Punta Nati, a Ciutadella, han creat un paisatge cultural únic carregat de valors intangibles.

Menorca és modesta. No presumeix del seu tresor amagat: una xarxa de pedres que alimenta la seva ànima. Mantenir les parets de pedra seca significa molt més que reparar murs. També és mantenir en vida els orígens i la cultura popular. Així com emblanquinar els cases i criar cavalls, treballar la pedra és una activitat col·lectiva que crea subtils llaços de pertànyer a un lloc.

Un destí turístic d'èxit s'arrisca a perdre la seva essència i a transformar-se en un decorat banal i estàtic. Cuidar la pedra seca és una manera de respectar l'esperit de l'illa i dels seus habitants.

La memòria de les pedres

Les parets seques són un testimoni de l'evolució socioeconòmica d'un poble al llarg dels segles i sorgeixen de les necessitats d'una societat essencialment agrícola. Compleixen una triple funció: aprofiten les pedres que afloren a la superfície després de llaurar; delimiten les zones de cultiu i pastura; i protegeixen les terres del vent.

La conversió del camp obert en un territori parcel·lat va influir, a poc a poc, en la forma de gestionar els recursos. Amb el temps el desenvolupament d'un entramat de parets, cada vegada més dens, produirà modificacions profundes en l'organització de la vida rural. Al segle XIV la divisió del territori se sistematitza, i al segle XVIII neixen els grans llocs delimitats per mitgeres. El seu funcionament es basa en la repartició de les parcel·les en tres grups independents destinats a la rotació de cultius, fet que converteix les explotacions agrícoles en sistemes de producció perfectament organitzats.

La xarxa de tanques comunicades per portells, dotades de barreres, millora el ren-

diment de les terres i dona un impuls a la ramaderia: les zones de pastura es poden controlar, els animals gairebé no requereixen vigilància, i els pagesos poden destinar més temps a altres feines.

Les construccions de pedra seca dissenyades per protegir el bestiar de les inclemències del temps es multipliquen, i els refugis, de proporcions modestes, donen pas als edificis de grans dimensions anomenats ponts i barraques segons la tipologia. Les grans barraques construïdes a finals del segle XIX al paratge de Punta Nati, al nord de Ciutadella, són la millor representació de l'apogeu del sector agrícola de Menorca. Algunes d'aquestes grans torres còniques esglaonades aconsegueixen els nou metres d'alçada, fet que les situa entre les més altes del món d'aquest tipus. Solen ser anònimes, exceptuant alguns elements com el pont de s'Aljub, la gran barraca de Son Salomó i alguns edificis de la Torre del Ram, on apareix el nom de Bartomeu Castell amb data de mitjan segle XIX.

Cultura i tradició

Donada la seva vocació agrícola, el paisatge de Menorca sembla, a primer cop d'ull, totalment «natural». Tanmateix no trobarem un sol racó que no hagi estat modelat per l'home: des del cim dels turons fins al fons dels barrancs, des de les profunditats de les marines fins a la vorera de la mar, als llocs més remots i inesperats hi ha parets i més parets. Ens trobem en presència d'un paisatge altament cultural que ens influencia profundament. Tots els nostres moviments estan condicionats per parets de pedra seca: per les mitgeres que delimiten les finques i voregen les carreteres i els camins rurals; pels portells que ens guien en el camp obert; per barreres que hem d'obrir i tancar per arribar a la platja. Sense gairebé adonar-nos-en, circulem entre pedres com peixos a l'aigua, inconscients de l'element que ens envolta.

Tot el mapa geogràfic de l'illa està dissenyat per parets. Sense els murs que les rodegen,

les finques no tindrien nom per situar-les, i dins les mateixes finques no hi ha una altra forma de situar-se que per la toponímia popular de cada tanca. Aquests noms són una valuosa font d'informació sobre el passat: a la Tanca de ses Figueres, temps enrere, hi havia hagut figueres avui desaparegudes; o bé la perpetuació de la memòria d'un pagès quan anem a la Tanca de l'amo Xec.

A Menorca hi ha paraules i expressions que un foraster difícilment entendrà, com ara «enderrossall», un tram de mur derruït, o «esquena d'ase», nom d'un tipus d'acabat de mur fet amb calç i arena, la forma arrodonida del qual s'assembla al llom d'un ruc.

El món rural conserva una extensa terminologia per denominar cada pedra i cadascuna de les parts d'una paret. Aquesta riquesa cultural de transmissió oral es debilita cada vegada que desapareix un pagès o un artesà format en la tradició. Les parets actuals es

construeixen, massa sovint, amb pedres sense nom i una tècnica empobrida per la manca de coneixement.

La tècnica de la pedra seca ha estat reconeguda per la UNESCO com a patrimoni immaterial de la humanitat. Per conservar la tradició viva cal considerar l'art de construir murs en un context cultural global, preservar la transmissió de la seva tècnica recopilant la saviesa dels darrers mestres depositaris de les ensenyances orals, fomentar la seva divulgació i crear condicions propícies per a les noves generacions d'artesans.

Les roques de Menorca

L'illa es divideix en dues zones geològiques molt diferents. La meitat sud està formada per marès, resultant de la compressió dels fons marins. La part nord, més antiga, presenta una gran varietat de formacions geològiques de diferents colors i densitats. Les parets se solen construir amb la pedra recollida al camp, i el seu aspecte varia segons la seva situació geogràfica.

La intervenció de l'artesà

El paredador (artesà que treballa la pedra en seca a Menorca) colpeja les pedres amb un martell per encaixar-les. Segons com hi treballi, l'aspecte estètic de la paret serà diferent. Per a una paret rústica del camp gairebé no utilitza el martell. Per a una paret moderna de xalet, ajusta les pedres de manera més exacta per deixar-hi juntes molt estretes, i passa més temps carejant per obtenir una superfície plana. Encara que la matèria primera sigui la mateixa, el resultat és molt distint.

Tot i les diferències estètiques, que poden ser importants, la tècnica de construcció és sempre la mateixa.

Per construir una paret seca l'artesà col·loca les pedres en dues fileres horitzontals paral·leles. La paret té dues cares visibles unides per un farcit intern de pedres petites anomenat reble. El cos de la paret es forma utilitzant les pedres en ordre decreixent,

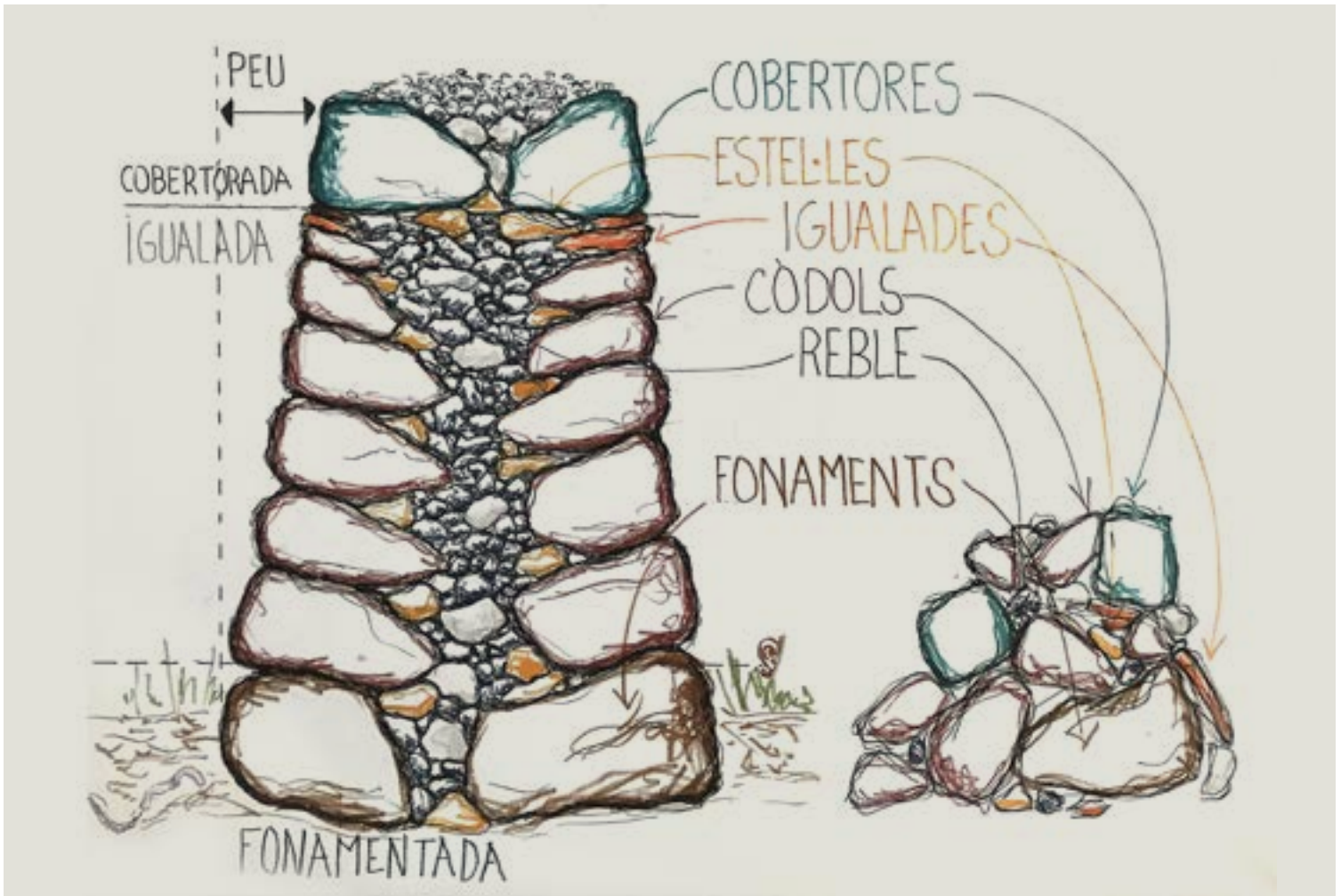
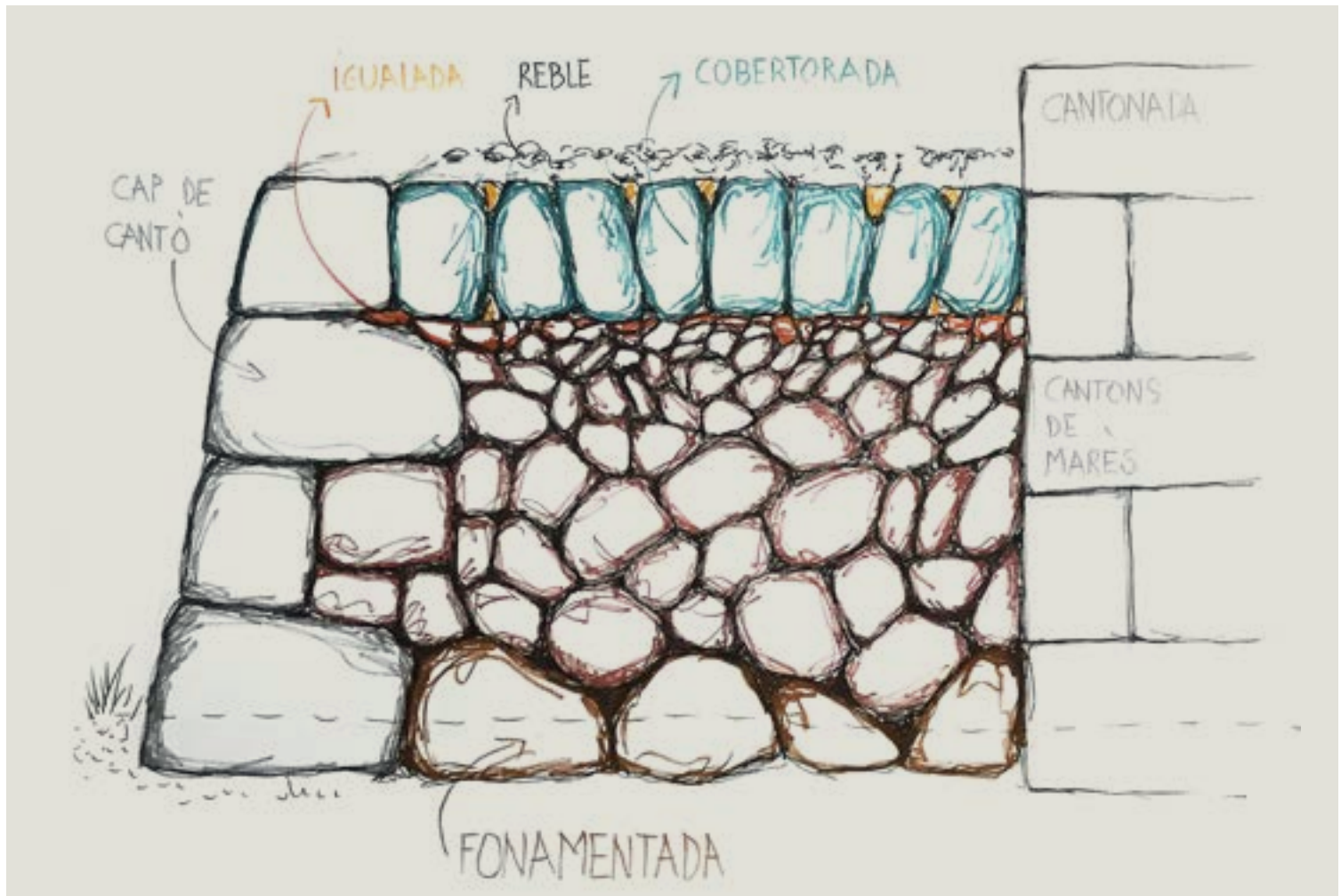
triant les pedres més grosses per a la base. La darrera filera del cos de la paret, anomenada igualada, s'anivella amb pedres petites.

Per segellar la paret cal un acabat que estabilitzi el conjunt de l'obra. Aquest acabat es pot fer en sec, amb pedres rectangulars (cobertores) o lloses planes pesades. En altres casos es recorre al morter de calç i arena, ja sigui per rejuntar les lloses, o per crear una tàpia arrodonida o en acabat en punta (mitja canya o esquena d'ase) que finalment s'emblanquina.

Les parets mai es construeixen a plom. L'amplada de la base és sempre més gran que la part superior. La inclinació dels paraments s'anomena peu o tombada. Conseqüentment, la secció d'un mur no es rectangular, té la forma d'una piràmide truncada. La cara visible de la pedra sol ser la més curta, i el seu costat més llarg es col·loca

inclinat cap a l'interior del mur. Les pedres s'hi han de posar inclinades cap a l'interior, i cal que hi hagi contacte entre elles. El reble té un paper fonamental pel que fa l'estabilitat de l'estructura, ha d'estar ben repartit i compactat.

Elements complementaris a la paret seca

La tècnica de la pedra seca permet introduir a les parets elements d'ús pràctic.

Escales i botadors

Hi ha dos tipus d'escales: integrades a l'espessor del mur, o volades. Aquestes últimes consisteixen en pedres molt llargues, la longitud de les quals es distribueix en dos terços dins del mur i un terç que sobresurt enfora per servir com a esglaó.

Menjadores

Les menjadores són nínxols integrats dins el mur destinats al farratge. Poden tenir forma quadrada o triangular.

Fibles i passadors

Són túnels o forats construïts a la base de la paret destinats a l'evacuació de les aigües o al trànsit de petits animals.

Corrals

Els corrals són elements independents. Són murs circulars edificats al voltant de certs arbres, com ullastres i figueres, per tal de protegir-los.

Menorca, paisaje de piedra seca

Una arquitectura sin arquitectos

El paisaje de Menorca está parcelado por una densa red de muros de piedra seca perfectamente integrada en el entorno. Es un paisaje humanizado, modificado a lo largo del tiempo por una actividad humana que ha sabido respetar la armonía de la naturaleza.

Estos muros reciben el nombre de *paret seca* porque se construyen según la técnica de la piedra en seco, que consiste en apilar hábilmente piedras irregulares sin usar ningún tipo de mortero. Son el resultado de una obra colectiva anónima y de unos conocimientos compartidos durante siglos sin normas escritas.

Su presencia recuerda una época en la que la riqueza de un pueblo dependía de la agricultura. Por aquel entonces, cuando el tiempo no contaba, cualquier esfuerzo para mejorar la productividad de la tierra estaba justificado y la ausencia de medios técnicos se suplía por el ingenio y el aprovechamiento óptimo de los recursos naturales.

Con el declive de la actividad agrícola, las paredes, vestigios del pasado, dejaron de atraer la atención. Se confundieron con el paisaje, dando la sensación de estar allí desde siempre y para siempre pero hoy en día la falta de mantenimiento amenaza su existencia.

Afortunadamente, el gran valor patrimonial de estas modestas obras, que algunos denominan arquitectura sin arquitectos, empieza a ser reconocido.

A través de miles de manos

Las paredes de piedra seca provocan sin duda una fascinación que no se explica únicamente por su aspecto pintoresco. Parecen cargadas de sentido, dan la sensación de ser capaces de desvelar algún misterio, debido quizás a que cada una de sus incontables piedras estuvo algún día en contacto con la mano del hombre. Se percibe a través de ellas la voz de otros tiempos y la fuerza de las tradiciones antiguas. Las historias ocultas en sus huecos invitan al ensueño y despiertan la fantasía. A través de ellas, miles de manos nos revelan los secretos de una sociedad desaparecida, y nos hacen recordar una manera de vivir y de trabajar, un conocimiento admirable, un vocabulario sabroso y un profundo amor a la tierra.

Las paredes son un precioso legado de los hombres del pasado. En todas las épocas las gentes han sido atraídas por las piedras y las han trabajado con una pasión que las transforma en arte.

Los *paredadors* de Menorca son artistas que han creado un jardín en una tierra salvaje.